

RASTLANTI OLARAK KÜTÜPHANE

ALBERTO MANGUEL

K

ÜTÜPHANE sadece düzen ve karmaşa yeri değildir; aynı zamanda rastlantılar dünyasıdır. Onlara bir raf ve bir numara verildikten

sonra bile kitaplar kendi hareketlerini sürdürürler. Kendi başlarına bırakılınca umulmadık şekilde bir araya gelirler; kendilerine göre gizli benzerlik kurallarına, kayıtlara geçmemiş soyağaçlarına, ortak ilgi alanlarına ve temalara bağlıdır. Hep ertelediğimiz bir gün ayıklanmayı ve kataloglanmayı bekleyen gözden uzak köşelere bıraktığımız ya da yatağımızın başucuna, kutulara veya raflara istiflediğimiz kitaplardaki öyküler çoğu zaman okurların gözünden kaçan Henry James'in¹ deyişiyle "genel niyet" etrafında toplanırlar: "incilerin dizildiği sicim, gömülü define, halıdaki desen".²

Umberto Eco'ya göre bir kütüphane gelişigüzel, bit pazarı özelliğine sahip olmalıdır. Pazar sabahı yaşadığım yere yakın komşu köylerden birinde *kullanılmış eşya pazarı* kurulur. Ne Paris'teki yerleşik bit pazarları kadar iddialıdır ne de Fransa genelinde düzenli olarak kurulan antika panayırlarına benzer. Kullanılmış eşya pazarında 19. yüzyılın esaslı kır evi mobilyalarından tutun da antik brokar ve dantellere, uçları çatlamış porselen ve kristallerden paslı vidalara, bahçe aletlerine, hüznü veren eski yağlı boya tablolarla kim oldukları bilinmeyen aile fotoğraflarından tek gözü çıkmış plastik oyuncak bebeklere, yamru olmuş oyuncak arabalara kadar her türlü ıvır zıvır bulunur. Bu ticari kamplar Stevenson'un bir çocuğun gözünden hayal ettiği eski çağlardan kalma harabelere benzer:

Büyüdüğüm gün geleceğim
Bir deve kervaniyla
Tozlu bir yemek odasında
Ateş yakacağım karanlıkta;
Duvarlardaki resimlere bakacağım,

Kahramanlara, savaşımlara, şölenlere; Bir köşede de oyuncaklar olacak Eski Mısırlı çocuklara ait oyuncaklar.³

Kullanılmış eşya pazarında ilgimi çekenler sandıklarca kartpostal, yayın, takvim ve özellikle kitaplardır. Bazen kitaplar dikkat çeken bir afişin altında sergilenir: bölge tarihi ya da Yeni Çağ'ın iksirleri, hayvancılık ya da aşk hikâyeleri. Ama genellikle gelişigüzel istiflenirler, Homeros'un 18. yüzyıldaki deri kaplı tek ciltlik çevirileriyle Simenon'un⁴ savaş zamanından kalma yırtık pırtık kitapları, imzalı romanların kaliteli baskılarıyla ('çifti 8 euro' olanların kutusunda "Kadınları 'tamir' etmeye kalkışan ve mucizevi olarak başarılı olan Gloriane'e" diye imzalanmış, Colette'in 1947 baskısı *Chéri*⁵ romanını buldum) Amerikan edebiyatının unutulup gitmiş sayısız çoksatarları bir aradadır.

Kitapları bir araya getiren nedenler bir koleksiyoncunun geçici hevesleri, bir topluluğun simgesel işaretleri, geçen savaşlar ve zaman, savaşımla, özen gösterme, sağ kalmanın düşünülmesi, paçavra alım-satımında gelişigüzel yapılan ayıklamadır ve bu topluluk bir kütüphanede tanınan bir şekilde girmeden önce yüzyıllar geçer. Dewey'in de anladığı gibi her kütüphanede bir düzen olması gerekir, ancak her düzen iradeli değildir ya da mantık çerçevesinde kurulmamıştır. Oluşumunu beğeni gösterisine, rastgele yapılan bağışlara ve karşılaşmalara borçlu olan kütüphaneler vardır. Moritanya'nın ortasındaki Adrar çölünde yer alan Chinguetti ve Ouadane vaha yerleşimleri bugün hâlâ varlıklarını baharat, tuz, kitap taşıyan hacı kervanlarının geçici heveslerine borçlu olan kaç asırlık kütüphanelere ev sahipliği yapar. 15. yüzyıldan 18. yüzyıla dek bu şehirler Mekke'ye gidış yolunda zorunlu duraklama noktalarıydı. Yıllar boyunca

ticaret ya da güvenlik sebebiyle oraya bırakılan kitaplar —Granada ile Bağdat'ın, Kahire ile Meknes'in, Cordoba ile Byzantion'un ünlü Kuran okullarında yazılmış eserler içeren hazineler— şimdi birkaç seçkin ailenin evinde saklanıyor. Örneğin, 18. yüzyılın altın çağında iki camii ve yirmi beş binlik nüfusuyla övünen Chinguetti'de bugün kalan üç bin kişi arasından beş altı ailenin evinde meraklı okurlar için astronomiden, sosyolojiye, Kuran yorumlamalarından, tıbbı ve şiire kadar çeşitli konularda on bini aşkın kitap bulunuyor.⁶ Bunların çoğu gezgin bilginlerden ödünç alınmış ve bu okuryazar şehirlerdeki kütüphaneler tarafından kopya edilmiş; bazen de tersi yaşanmış, buraya gelen öğrenciler kütüphanenin raflarını dolduran kitaplardan birinin kopyasını çıkarmaya aylarını harcamışlar.

15. yüzyılın başlarında karnı zil çalan, paçavralar içinde şehir kapılarında görülmüş bir dilencinin öyküsü anlatılır Ouadane'da. Onu camiye almışlar, karnını doyurup giydirmişlerdi, ama adını da doğduğu şehri de öğrenmeyi başaran olmamıştı. Adamın bir tek Ouadane'daki kitaplar arasında saatler geçirmeye, çit çıkarmadan okumaya önem verdiği anlaşılıyordu. Bu tuhaf davranışını sürdürdüğü birkaç ayın sonunda imamın sabrı taşmış, dilenciye, "Bilgisini kendine saklayan kimse Cennet'in kapılarından içeriye alınmayacaktır diye yazar," demişti. "Her okur bir kitabın ömründe bir bölümden başka bir şey değil, eğer bilgisini başkalarına aktarmazsa, bunun o kitabı diri diri gömülmeye mahkûm etmekten farkı yok. Sana iyi hizmet eden kitapların kaderi bu olsun ister misin?" Bunu duyan adam ağzını açtığı gibi gözünün önünde duran kutsal metni uzun uzadıya ve fevkalâde yorumladı. İmam ziyaretçisinin dünyanın sağırlığı karşısında umudunu yitirmiş ve öğrenimin gerçekten üstün tutulduğu bir yere

gelene kadar dilini tutmaya ant içmiş ünlü bir bilge olduğunu anlamıştı.⁷

Bir kütüphanenin başlangıç noktası bazen önceden kestirilmez. MS 336 yılında adını bilmediğimiz Budist bir keşiş Gobi Çölü'yle Taklamakan'ın çorak toprakları arasında, iki yüzyıl önce Yunan coğrafyacı Pausanias tarafından ipekböceği sözcüğünden türetilen Serler ülkesi diye adlandırılmış Büyük İpek Yolu boyunca hac yolculuğuna çıkmıştı.⁸ Burada, kumla taşların arasında binlerce nokta ışıktan oluşmuş (inanmayanlar bunu bölgedeki dağlara saçılmış pirit kırıntıları üzerinde güneşin oynadığı oyun diye açıklamaya çalışırlar) bir takımyıldızı içinden Tanrısının hayali çıkmıştı karşısına. Bu görüntüyü ölüm-süzleştirmek için keşiş kayaları oyarak bir mağara açmış, duvarları sıvazladıktan sonra üzerlerine Buddha'nın yaşamından sahneler çizmişti.

Ondan sonraki bin yılı aşkın bir sürede yumuşak taştan beş yüze yakın mağara oyup zarif duvar süslemeleriyle ve incelikli kil heykellerle bezenerek Batı Çin'in ünlü Mogao Mağaraları ortaya çıkarıldı. Dindar sanatçıların peşe kuşakların yontup resimlediği bu imgeler Tibet ve Çin'in özünde soyut Budist ikonografisinin serüven düşkünü tanrıları, hırslı kralları, aydınlanmış keşişleri ve meraklı kahramanları konu alan şahane hikâyeler önüne sermektedir. Zamanla bu kutsal yere çeşitli isimler verildi, bunlardan bazıları Mogaoku ya da Benzersiz Yükseklikte Mağaralar ve Qianfodong ya da Bin Buda Yöresi'dir.⁹ Derken, 11. yüzyıl dolaylarında, olasılıkla burasını yabancı orduların açmaz elyazması ve resim koleksiyonunu kaldırarak Mogao mağaralarından birine saklandı, böylece orası yedi yüzyıl süresinde rahatsız edilmeyecek dünyanın "en büyük ve en eski belge arşivine ve zamanının biricik Budist kütüphanesine"¹⁰ dönüştürmüş oluyordu.

Öte yandan Mogao'daki kovani andıran mağaralar bölgedeki yegâne değerli depolama yeri değildi. Tapınağın çok yakınında MÖ 4. yüzyılda kurulmuş Büyük İpek Yolu üzerindeki en önemli ana duraklardan biri olan, doğuda Sarı Nehir üzerindeki Luoyang'dan, batıda Semerkant ile Bağdat'a uzanan antik Dunhuang şehri yer alıyordu.

Kuruluşundan bir, iki yüzyıl sonra Çin İmparatorluğu'nun sınırındaki stratejik konumu nedeniyle Dunhuang pek çok ulusun göz koyduğu bir garnizona dönüşmüştü: Tibetliler, Türki Uygurlar, Hotanlılar, Tangutlar ve nihayet 13. yüzyıl başlarında Cengiz Han'ın hükümdarlığında bu epey kozmopolit bölgeyi fetheden Moğollar. İki büyük çöl arasındaki bu sınırdaki Persia'nın lüks alışkanlıklarıyla Helenistik Asya'nın biçimci tarzları, Hindistan'ın çok bölümlü kültürleriyle Çin el sanatının gelenekleri, Tibet uygarlığının soyut kavramları ve Avrupa'nın tasvir sanatının simgeleri tek bir çatı (ya da Dungguang'ın birkaç çatısı) altında bir araya gelerek birleşmiş kültürlerin olağanüstü karışımıydı. Dunhuang'da 5. yüzyıldan kalma dans figürleriyle süslü dikey bir frizdeki hareketlerin taklit edildiği sanılmaktadır; 3. yüzyıldan gelme Prens Siddhartha'nın öğretmeni Visvamitra'dan almış dört farklı alfabeyi öğrenmeyi nasıl başardığını anlatan öykünün sahnelendiği taşa işlenmiş yüksek kabartma küçük çocuğu kucagında yazı gereçleriyle bağdaş kurmuş halde tasvir ederken, hem oturmuş biçimi hem de tepesine konmuş ışık halkası bugün Strasburg'daki Musée de l'Oeuvre Notre Dame'da sergilenen 10. yüzyıldan kalma Almanca dua kitabının kapağına fildişinden oyulmuş Çocuk İsa'nın başının üstündekiyle aynıdır; daire olmuş birbirini kovalayan üç tavşanın tasvir edildiği 6. yüzyıla ait Dunhuang'daki bir tavan süslemesi İngiltere'deki Chester Katedrali'nin 13. yüzyıldaki yer karolarını çağrıştırır; Hotan'ın doğusundan kilometrelerce uzakta, 1274'te Marco Polo'nun ziyaret ettiği vahada bulunmuş goblenlerde Roma gladyatörleri tasvir edilmiştir; Çin'deki Lop Nor Çölü yakınlarındaki 8. yüzyıl Tibet kalesinde bulunan bir Budist tapınağındaki duvar süslemeleri ortaçağ Avrupa'sının sunaklarındaki yüzlerce kanatlı melek tasvirinin izlerini taşır.¹¹

Çin kadar uçsuz bucaksız bir imparatorlukta böylesi kültürel iç içe geçmişlik uzun zamandır, iyi ya da kötü, yayılmacı politikaların sonucu olarak bilinmektedir, ayrıca Çinliler açısından fatihin önceliklerinden biri yenilgiye uğrattığı kültürün kazanımlarını

susturmak değil kabul etmek ve onlarla zenginleşmek olduğu ortaya çıktı. Eski çağlardan Çince bir tarihsel kayıt MÖ 206'da Ch'in krallığını fethettikten sonra Çu'dan Hsiang Yu ile Han'dan Liu Pang adlı Çinli liderlerin egemenlik kavgasına tutuştuklarını anlatır. Hsiang Yu ile askerleri Liu Pang tarafından kuşatıldıkları gece düşman kampında anayurtları Çu'nun şarkılarının söylenildiğini duydular "ve nihayet Çu ülkesinin artık tümüyle Han'dan Liu Pang'ın eline geçtiğini anladılar".¹²

İster o uzak diyarlardan geçiyor, ister bir süreliğine oraya yerleşmiş olsunlar, beğenileri ve gelenekleriyle etkileşim içinde olan ve birbirlerine dönüşen tüm bu insanlar yaşamın düzenli akışı içerisinde —geçici ya da deneyüstü, gerçek ya da hayal ürünü— yaptıkları alışverişleri ve yaşadıkları deneyimleri kayda geçiriyorlardı. Böylelikle Dunhuang bir yandan değerli elyazmalarının alım satımının yapıldığı yer olurken, diğer yandan da iki bin yılı aşkın bir süre orayı ziyarete gelen keşişlerin, hacıların, askerlerin ve tacirlerin kaleminden çıkma akla gelebilecek her türlü çiziktirme ve karalamanın çöplüğüne dönüşmüştü: idari evrakla özel belgeler, kişisel ve kamusal yazışmalar, kutsal yazılar ve seküler kayıtlar, gelişigüzel tutulmuş defterler ve resmi tomarlar. İpek Yolu'nun bu kesiminden geçiş azaldıktan ve Dunhuang gözden düştükten sonra bile döküntüler, buradaki insanların günlük yaşamlarının izleri birikmeye devam ediyordu. Gerek Mogao'daki yığınla elyazması gerekse Dunhuang'ın terk edilen konutlarında bırakılan kırpıntılar yüzlerce yıl çöl kumlarının altında unutulup gitmişti.

1900'de Marcu Aurelius (sonradan Mark Aurel olarak kısaltıldı) Stein diye umulmadık bir ismi olan Macaristan'da doğmuş Britanyalı bir bilim insanı Hindistan Bürosu'nda göreve geldiği zaman görünüşte efsanevi olan bölge hakkında kulağına gelen öykülere merak sarmıştı. Unutulmuş tapınağın peşinde kaya ve kumları aşarak binlerce kilometrelik hiç de konuksever olmayan yolları tepti. Serüvenli yolculuğunu anlattığı yayınlanmış yazılarından birinde Stein, o yöreye Pausanias'ın terminolojisinden esinlenerek Serindia¹³ adını verdi.¹⁴ Se-

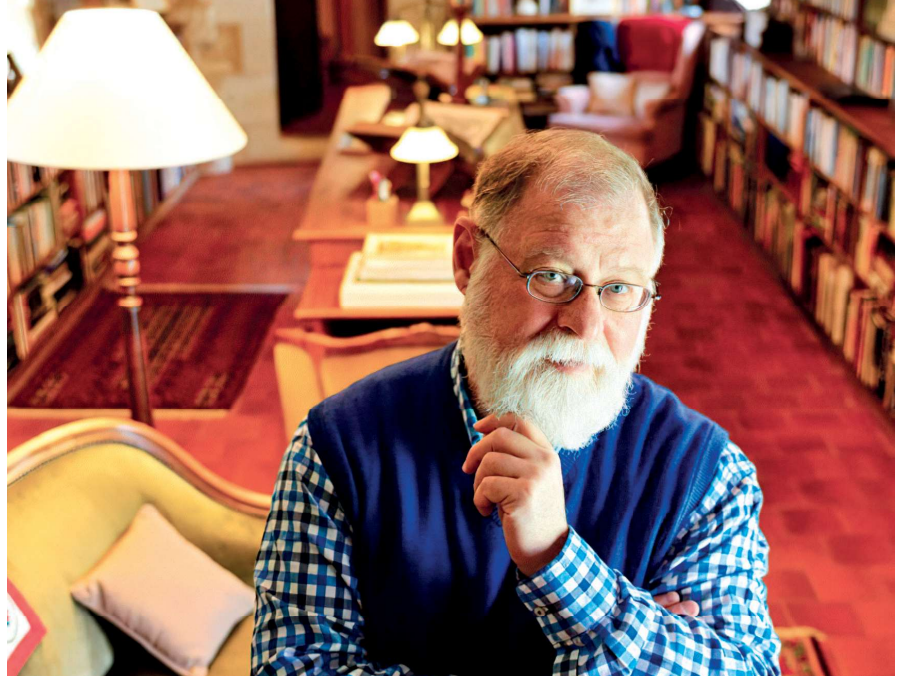

rindia'ya doğru dört keşif gezisine çıkan Stein, Britanyalı yetkililerden çok az ve gecikmiş destek görmesine rağmen elyazmaları ve objelerle dolu muazzam bir gizli hazine buldu.

Oysa Çin hükümeti Stein'in keşiflerini British Museum'un salonlarını doldurmak için fark gözetmeksizin yapılan yağmaya uydurulmuş kılıflar gibi görünüyordu. Ne var ki Stein yalnızca değerli elyazmalarıyla sanat eserlerini değil, çöl yerleşimlerinin sakinleri tarafından çöp diye bırakılmış, "izleyen çağlarda hazine avcılarının ilgisini çekmemiş ama bizim için fevkalade değer taşıyan"¹⁵ ıvır zıvırı da toplamıştı: kırık bir fare kapanı ya da paramparça olmuş bir içecek kupası kırıntısı, tahılı koruma yöntemlerinin sıralandığı bir liste, bir şölende sarhoş olan birinin alçakgönüllü özrü, Budist bir şiirin ilk taslağı ve kaçırılan bir çocuğun sağ salim kurtarılmasını dileyen bir dua.

Bütün ganimet keşif gezilerinde günışığına çıkarılmamıştı. Stein'in İngiltere'ye getirdiği daha binlerce değerli elyazmasını ona Wang Yuanlu adına, yerel yargıçların çıkarını güvence altına almak için pek çok önemli parçayı çoktan elden çıkarmış olan Daoist bir keşiş satmıştı. Stein'in eline geçenlerin eşi benzeri yoktu: Çinlilerin boyalı tomarlarından sağlam kalmış, illerinde orijinal ipek bağları bile duran ilk örnekleri; var olan ilk kozmolojik harita (Çinliler açısından bu aynı zamanda siyasal idarenin şemasıydı, çünkü imparatorun Kutsal Komutan olduğuna inanılırdı); ve dünyada bilinen ilk basılı kitap olan ünlü Elmas Sutra. Bugün British Museum'da muhafaza edilen bu eserler gelmiş geçmiş en nadide, en önemli koleksiyonudur.

Peki, bu koleksiyon neyi temsil eder? Geleceğin okurları için bir mağarada özenle saklanmış felsefeyle astronomi, teolojiyle politika hakkındaki bu eserlerle bir tavernanın ya da tuğlalarla kapatılmış bir helanın kalıntıları arasında bulunan bölük pörçük mektuplar, listeler ve notların ortak yönleri nedir? Moritanya kütüphanelerinin tersine Chinguetti ve Ouadane vaha yerleşimlerinde, kendilerine verilen görevi atalarına hizmet diye gören bekçilerin koruduğu Serindia hazineleri ya da

Manguel'in kütüphanesi Lizbon'da

Alberto Manguel'in bir türlü sabitlenemeyen kütüphanesi sonunda Lizbon'da yerini bulmuş görünüyor. 18'inci yüzyıldan kalma bir sarayda faaliyet göstermeye başlayan Okuma Tarihi Araştırmaları Merkezi'nin başına getirilmesiyle Manguel 40 bin kitaptan oluşan kütüphanesini merkeze bağışladı. Bu vesileyle yapılan ve Lizbon belediye başkanının da bulunduğu törende Manguel şöyle dedi: "Düğünlerde gelinin babasına 'bir kız çocuğu kaybetmiyorsunuz, bir erkek çocuk kazanıyorsunuz' demek âdettir. Bugün ben de kendim için benzerini söylüyorum: Kütüphaneni kaybetmiyorsun, büyümlü bir şehir kazanıyorsun."

onların arasından ayıklanmış parçalar yıllar sonra uzaklardan gelen bir yabancı dışında uzmanların eline geçmemişti. Rastlantı sonucu bir araya gelen ama artık gömüldükleri yerden kurtulan bu parçalar arasında belli bir tutarlılık olduğu görülür. British Museum'un koridorlarıyla British Library'nin raflarını dolduran o eserler ağgözlü bir kâşifin ele geçirdiği tek ganimet, öksüz yazıların sokağa terk edilmiş koleksiyonu, yitik bir uygarlığın kekelemeyen kaydı, bugünkü imparatorluklarımızı uyarıcı nitelikte bir masal olarak görünebilir gözümüze. Ya da Stein'in girişimini kurtarma harekâtı diye görebiliriz. Her biri kendi zamanında diğerleriyle ilişkisiz bir değere ve işleve sahipti. Bir araya getirilmeleriyle birlikte karşımıza ortak tanık olarak çıkmışlardır, sağ kalanların, yitip gitmiş bir tarihin oyuncuların kütüphanesi olarak. ▣

NOTLAR

- 1 Henry James (1843-1916). Amerika doğumlu Britanyalı yazar. Edebiyat eleştirmeni, romancı ve öykücü. Kitaplarından bazıları Türkçe'ye de çevrilmiştir. (ç.n.)
- 2 Henry James, "The Figure in the Carpet," *Embarrassments*, William Heinemann, 1896.
- 3 Robert Louis Stevenson, "Travel," *A Child's Garden of Verses*, The Bodley Head, 1896.
- 4 Georges-Joseph Christian Simenon (1903-1989). Belçikalı yazar. Kitaplarından bazıları Türkçe'ye de çevrilmiştir (ç.n.)
- 5 Sidonie-Gabrielle Colette (1873-1954). Türkçesi *Cicim*, çev. A. Erhat, Varlık Yayınları, 1955; *Sevgilim*, çev. G. Suveren, Altın Kitaplar, 1965. (ç.n.)
- 6 Théodore Monod, *Méharées*, Actes Sud, 1989.
- 7 Anne-Marie Tolba, *Villes de sable: Les cités bibliothèques du désert mauritanien*, Hazan, 1999.
- 8 Pausanias, *Guide to Greece*, çev. Peter Levi, Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1971; Cilt II, VI.6.
- 9 Jaques Giès ve Monique Cohen, "Giriş" bölümü, *Sérinde, Terre de Bouddha*, Paris Réunion des Musées Nationaux, 1995.
- 10 Susan Whitfield ve Ursula Sims-Williams (haz.), *The Silk Road: Trade, Travel, War and Faith*, British Library, 2004.
- 11 Giès ile Cohen'in *Sérinde, Terre de Bouddha* kitabıyla Whitfield ve Sims-Williams *The Silk Road* adlı çalışmasında resimlenen parçalar.
- 12 Liu Jung-en, haz. *Six Yuan Plays*'in giriş yazısı, Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1972.
- 13 Çin anlamına gelen Seres (Serler ülkesi) ile Hindistan'ın İngilizce karşılığı India sözcüklerinin karışımından türetilmiştir (ç.n.)
- 14 Mark Aurel Stein, *Serindia*, Cilt I, Oxford University Press, 1921.
- 15 Alıntı: Whitfield ve Sims-Williams, *The Silk Road*.